

The author emphasizes that the principles of modern inheritance law have their own history of formation and development, among which the principle of freedom of testament stands out. It, like some principles of modern inheritance law, began to be formed and normatively consolidated in the territories of Ukraine during the medieval period (9th – first half of the 17th century).

It is established that the origins of the formation of the principle of freedom of testament date back to the end of the 9th – beginning of the 10th century, and the first written mention of it is contained in Art. 13 of the Treaty of Rus' with Byzantium from 911. Subsequently, the relevant provisions of international treaties are found in Rus'ka Pravda. The author concludes that during the formation of ancient Ukrainian statehood, the principle of freedom of testament acquired a somewhat limited form compared to its modern understanding. However, the synergy of the norms of Ukrainian customary law and the canons of Christianity contributed to the expansion of the testator's subjective will, and therefore the expansion of the content of the principle of freedom of testament.

It is determined that the foundations of the principle of freedom of testament, laid during the princely era and enshrined in the norms of Rus' Pravda, continued to exist on Ukrainian lands during the following centuries until the adoption of three editions of the Lithuanian Statute. The norms of the latter gave preference to inheritance by will over inheritance by law of both paternal («batkivschyna») and maternal («materyzna») property. During the 16th century there was an expansion of the content of the testator's subjective will when making a testament.

The author, taking into account the feudal type of medieval law and state, summarizes that the principle of freedom of testament contained certain restrictions, and they varied depending on the legal regime of property and the legal status of individual social strata. Certain categories of persons were deprived of the right to be testators. The corresponding legislative restrictions corresponded to the principles of building a feudal-hierarchical society, and therefore certain civil rights (including the freedom of testament) were restricted for certain categories of persons.

Keywords: *state (Kyiv Rus, Byzantium, Lithuanian-Rus state, the Rich Pospolyta), development, Middle Ages, historical and legal aspect, princely power, sources of law (customary law, international treaties, Rus'ka Pravda, Lithuanian Statute), principles of law, principles of inheritance law, property, freedom of testament, human rights (of individuals), social regulators.*

УДК 342.7

DOI 10.31558/2786-5835.2025.1.2

Зінкін Олександр Миколайович,

здобувач ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ У ПРАВОВИХ ДОКТРИНАХ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

У статті досліджено особливості становлення права на свободу віросповідання від середньовіччя до Нового часу у різних правових доктринах. Виявлено, що релігійні віровчення у давні часи вирізнялись суттєвою терпимістю. Сприйняття релігії як чогось властивого конкретному народу, державі у ті часи було цілком нормальним. Божество мало стосунок до конкретної спільноти, а відтак були всі підстави для свободи релігії у частині терпимості до вірувань інших народів. Автор констатує, що якщо у давні часи для існування імперії потрібно забезпечити релігійний плюралізм, то у часи середньовіччя саме релігійний монізм став важливим інструментом для укріплення влади. Августин виступає проти свободи релі-

гії, оскільки релігія стає нетерпимою до іновірства, до демократії. Право та справедливість може існувати в належний спосіб лише в межах церкви.

У статті висвітлюється положення, що зачатки теорії народного суверенітету у М. Падуанського закладають теорію світської народної влади, яка не потребує для свого здійснення участі церкви. Автор робить висновок, що Л. Валла як представник школи гуманізму відроджує можливість полеміки між різними світоглядними позиціями навіть поза межами християнства.

Встановлено, що право і християнство стають тотожними, поза його віровченням неможлива справедливість, а отже, і право, і держава. М. Лютер впроваджує та відстоює принцип свободи християнського світогляду, деінституціоналізації християнського життя. Т. Мюнцер демонструє зв'язок наявного християнського устрою суспільства із соціальною нерівністю. Відтак з'являється важлива тенденція демократизації суспільного ладу, реалізації принципу рівності, що позитивно впливає на розвиток свободи віросповідання. Виявлено, що Дж. Локк відстоює позицію, згідно з якою релігія має перейти від сфери імперативності, державного примусу і публічно-правових відносин до диспозитивності, вільного вибору і приватних відносин.

Ключові слова: права людини, свобода, принципи права, право на свободу віросповідання, свобода совісті, свобода світогляду, середньовіччя, Новий час, правове вчення, правова доктрина.

Постановка проблеми. Свобода віросповідання має вкрай складну історію становлення та розвитку, оскільки релігійна віра у житті людини завжди займала особливе священне, незмінне місце. Тривалий час навіть розуміння вибору віри було відсутнім. Наявність або конкретної локальної релігії, або глобальної нечасто давало підстави для розгляду альтернативи, навіть для свободи світогляду. Однак право на свободу віросповідання все ж сформувалось і стало одним із базових природних прав, що характеризують прогресивність цивілізації. Важливу роль у становленні цього права відіграли доктринальні основи, що давали змогу обґрунтувати підстави для таких нововведень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням становлення та розвитку права на свободу віросповідання займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема Ю. Пайда, В. Новіков, М. Бабій, А. Полешко, М. Колиба, Д. Девіс та інші. Однак багато аспектів, особливостей, закономірностей становлення принципу свободи релігій та світогляду залишаються невивченими.

Постановка завдання. У статті досліджено особливості становлення та розвитку права на свободу віросповідання у правових ученнях від середньовіччя до Нового часу.

Виклад основного матеріалу. Християнство на ранніх етапах його становлення було доволі демократичним віровченням у питаннях свободи віросповідання, про що свідчить позиція відомого отця церкви Тертуліана: «У ті часи відомий християнський апологет Тертуліан (160–220 pp.), закликав остерегтися, не позбавляти будь-кого свободи релігії (*libber totem religions*), щоб це не стало причиною безбожності... Оскільки вільних людей одразу здавалося б несправедливим примушувати проти їхньої волі приносити жертву (бо добровільна воля

потрібна і в інший час при виконанні релігійних обов'язків), то, безперечно, було б смішно, якби когось примушували до жертвоприношення» [1, с. 35; 2]. Отже, свобода релігії потрібна для збереження релігійної свідомості, щоб уберегтись від безбожності, а відтак є можливість вибору між традиційними вченнями та новою, більш прогресивною релігією, що дає шанси на її виживання та поширення у суспільстві. Відтак маємо цілком прагматичну позицію ранніх християнських отців церкви щодо свободи віросповідання.

Християнська релігія суттєво вплинула на офіційне визнання релігійної віротерпимості, про що свідчить відомий Міланський едикт: «Першим правовим актом, який, по суті, проголосив свободу сповідання релігії, був підписаний імператором Костянтином едикт, відомий в історії як “Міланський едикт про віротерпимість”, у 313 р. Він вперше на законодавчому рівні закріпив право кожного громадянина імперії сповідати обрану релігію» [3, с. 271]. Це дало можливість узаконити християнство і зберегти традиції, які існували до нього. Така позиція тісно переплітається зі свободою світогляду та совісті, визнання можливості вибору релігії залежно від веління власної совісті та переконань. Така позиція обумовлена потребою уникнення релігійних міжусобиць у величезній та соціально строкатій імперії.

Попри доволі жорстку позицію щодо свободи релігії, варто зазначити, що Августина було властиве гуманне відношення до іновірців: «Один із відомих Отців Церкви Аврелій Августин (354–430) послідовно відстоював позицію щодо недопустимості будь-яких силових методів у релігійній сфері, оскільки насилля проти совісті суперечать християнській ідеї свободи. Августин вважав, що єретиків слід переконувати, а не примушувати їх зрікатися вибору власної совісті» [4, с. 16]. Отже, Августин визнає за іновірцями свободу, хоч і хибну. А тому проти свободи як природного явища, як ключової християнської категорії не можна застосовувати примус, що буде суперечити базовим світоглядним положенням. Відтак насилля проти совісті, хоч і хибної, недопустиме. Проблема єресі – це проблема свободи релігії.

Особливе місце у питанні розвитку свободи совісті в епоху середньовіччя займає відомий філософ Марсилій Падуанський і його знаменита праця «Захисник миру»: «Вчення Марсилія про народний суверенітет і його концепція миру та єдності держави тягнуть за собою вирішальні наслідки для Церкви. Ці наслідки можна розглядати у двох аспектах: з точки зору внутрішньої структури Церкви і з точки зору відносин між Церквою і державою. Багато аспектів останнього питання вже обговорювалися в попередніх розділах, оскільки мир і єдність держави означали, що священство повинно бути підпорядковане уряду, який, як представник народу, контролює всі питання, що впливають на збереження держави; а відмова від примусу, на якій наполягав божественний закон,

означала, що священники не мають права примусу і що людський закон залишається беззаперечним» [5, с. 260]. Отже, щоб забезпечити мир та єдність держави, потрібне підпорядкування клерикалів уряду, оскільки присутність рівноцінних світської та церковної влади означає їх постійну боротьбу за першість, що не передбачає спокійного життя, враховуючи природу самої влади і бажання нею володіти. Далі важливий момент полягає у тому, що священники внаслідок цього не повинні мати права примусу, головної ознаки влади. Відтак сфера духовності має залишатись тут же, не виходити у сферу світськості. Водночас така позиція виглядає логічною, якщо сама природа влади є не духовною, священною, а світською народною. Влада монарха потребує освячення, помазання, а відтак уже від початку закладається вада церкви, влада ж народу не має такої потреби. Зачатки теорії народного суверенітету у Падуанського закладають теорію світської народної влади, яка не потребує для свого здійснення участі церкви. Це повною мірою не реалізує свободи віросповідання, однак робить важливий крок у цьому напрямі, адже середньовічна релігійна нетерпимість пов'язана з винятковим положенням церкви у державі та суспільстві.

Важливий вплив на становлення свободи думки у сфері релігії зробив Л. Валла, представник гуманістичної філософської думки, який сам ледь врятувався від переслідування інквізиції за погляди. Валла вважав раціональною релігійну полеміку, свободу думки у релігійних питаннях, зокрема питаннях поклоніння природі чи Богу: «Чому ви вважаєте за краще звертатися до природи, а не до Бога, автора всього сущого? Мене не турбують ваші розмови про безсмертних богів. Ангели є безсмертними богами, як чітко заявив Августин, і не тільки ангели, але й люди, які були посвячені в ангельське місто, хоча я не знаю, чи ви говорили про них. Чому, зрештою, ви звернули свій дискурс до природи, а не до Ісуса Христа, який може з'явитися будь-де і постати перед нашими очима, який завжди присутній, і присутній на цьому зібранні, і який завжди готовий допомогти тим, хто його призиває, як і в цю мить?» [6, с. 75]. Ця цитата наведена з полеміки, вигаданої Л. Валла між християнином, стоїком та епікурейцем. Відтак для мислителя цілком допустимим є розгортання дискурсу у світоглядних та релігійних питаннях, нехай навіть цей спір буде на користь християнства, однак сам факт його можливості уже робить значний внесок у розвиток свободи совісті, яка передбачає право на існування різних переконань поза критерієм істинності. Отже, Л. Валла як представник школи гуманізму відроджує можливість полеміки між різними світоглядними позиціями навіть поза межами християнства.

Ключовим моментом на шляху розвитку свободи віросповідання у період Нового часу стала наявність вибору, на чому наголошує А. Полешко: «Політична ситуація Нового часу (Реформація, релігійні війни в Європі) зумовила санк-

ціювання можливості вибору особою віросповідання з певного переліку (наприклад, католицизм та протестантизм), кожне з яких відтепер мало рівний або хоча б дозволений характер. Спочатку право на такий вибір мали лише феодалні суверени (Аугсбурзький мир), але згодом воно було поширене на кожен фізичну особу (Нантський едикт)» [7, с. 238; 8]. Отже, поява явища Реформації суттєво вплинуло на становлення свободи совісті. Звісно, вибір став не абсолютний, але сама його наявність уже заходить далеко за межі дискурсу про становище єдиної церкви та її відносини з державою. Однак можна виділити дві проблеми розгортання свободи віросповідання, що заклали окремі тенденції: церква-державна та наявність вибору релігії. Реформація заклала важливі положення щодо свободи всередині самої християнської релігії, збільшила незалежність особи від церковних інституцій, що поклало тенденції до розвитку принципу свободи у питаннях вибору віросповідання.

Важливу роль у становленні свободи совісті у межах християнської релігії відіграла Реформація та її засновник М. Лютер. М. Колиба зазначає: «М. Лютер сформулював важливий правовий принцип – ідею рівності, рівної гідності людей. Хоча цей принцип поширювався лише на християн, він відіграв з часом важливу роль у становленні ідейно-теоретичного потенціалу Нового часу. Ще однією складовою богословського вчення М. Лютера стала доктрина виправдання вірою, відповідно до якої миряни повинні “виправдовуватися однією вірою” без посередницької ролі духовенства у “спасінні” віруючого» [9, с. 43]. Релігійна нетерпимість середньовіччя значною мірою пов’язана у повній домінації церкви у політичному та соціальному житті суспільства, і що найважливіше – духовному. Віра стала дуже інституційною та регламентованою, встановлені абсолютні табу на свободу світогляду, навіть у межах християнства. Відсутність посередництва духовенства залишає питання віри, її особливостей наодинці з конкретною особистістю, що вивільняє шлях до свободи християнського світогляду. Отже, М. Лютер впроваджує та відстоює принцип свободи християнського світогляду, деінституціалізації християнського життя.

Важливий вклад у розвиток принципу свободи віросповідання зробив відомий англійський мислитель Т. Мор, який, описуючи ідеальне суспільство, найкращий уклад, не оминув увагою і питання віросповідання: «Англійський філософ Томас Мор (1478–1535) У своїй праці “Утопія” відроджує право кожного сповідувати будь-яку релігію, вільно пропагувати її та утримуватися від образ інших релігій. На його думку, повинно каратися розпалювання фанатизму, насильство та образа іновірців. Релігія є чимось найсвятішим, що послане людині з неба, і ніхто не може знайти нічого більш правдивого. Т. Мор нехтував забобонами, стверджуючи, що всі повинні одностайно визнавати тільки ту релігію, котра перевершує інші розумністю. Філософ не мав жодного сумніву з приводу то-

го, що інші релігії вже давно могли б зникнути, оскільки людина має право на вибір релігії» [10, с. 225; 11, с. 114]. Отже, ідеальне суспільство неможливе без свободи релігії, без права сповідувати будь-яку релігію. За наявності релігійного плюралізму принцип монізму шкодить свободі вибору, без якої ідеальне суспільство приречене. Звісно, це не зовсім сучасне розуміння вибору релігії, оскільки такий вибір для Т. Мора має бути однаковим для всього суспільства на основі принципу розумності. Сучасний принцип розумності у сфері свободи совісті означає рівність усіх релігій, свободу світогляду. Однак Т. Мор закладає важливе положення неприйнятності примусу у питаннях віри, покарання за іновірство, що, безумовно, складає змістовий базис для свободи віросповідання.

Особливий внесок у політико-правове розуміння свободи релігії здійснив Дж. Локк, який є одним із засновників ліберальної доктрини. Так, Д. Девіс вказує: «Локк вважав, що релігія є більш приватною, ніж публічною, і що необхідно суттєво переорієнтувати уряд. Він вважав, що всі люди мають фундаментальні права, за захист яких відповідає уряд. Захищати такі, як життя, власність і певні права на свободу, в тому числі вільне сповідання релігії. За його схемою, роль уряду не полягала у просуванні релігії, а в захисті права кожного громадянина на пошук релігійної істини, кожного громадянина самостійно шукати релігійну істину» [12, с. 222; 13]. Отже, маємо переорієнтацію сприйняття релігії з публічного у приватний вимір. Зрештою, доктринально всі релігії від початку засновані саме на такому вимірі духовного спілкування людини з Богом. Однак інституційний розвиток християнства вивів його у публічну площину завдяки значному впливу на суспільство, а відтак і на владу. Влада легітимізувалась через освячення церквою. Локк справедливо повертає релігію у сферу приватного, а не публічного, що одразу дає змогу розглядати її з позиції теорії природного права, принципу особистої свободи. Як тільки основу сприйняття релігії становлять потреби індивіда, тоді і регулювання відповідних правовідносин відбувається через суб'єктивні права. Природне право у Локка розміщує релігію у сферу приватного життя людини, її прагнення до пошуку релігійної істини, що в перспективі стане основою для сучасного розуміння свободи віросповідання.

Локк бачив, що релігія, яка розміщена у сфері імперативності, владності, державності створює велику кількість проблем та трагедій для суспільства: «Локк хотів змінити надбудову державного устрою, вважаючи, що релігія, яку пропагує держава, занадто часто була джерелом проблем суспільства, а не їх вирішенням. Локк вважав, що вбивства мільйонів людей в ім'я релігії протягом століть відбувалися через те, що уряд мав надто велику владу над релігією, і що, маючи таку владу, цілком природно, що уряд прагнув нав'язати свою версію істинної релігії, яка, на жаль, дуже часто суперечила розумінню людей, що належать до релігійних меншин. Таким чином, на Заході існує довга історія релі-

гійних переслідувань, полювання на відьом, інквізиції та релігійних воєн, які здійснювалися в ім'я просування спільної релігії, відсутність якої, як завжди вважалося, призведе до соціального хаосу. Локк вважав, що є кращий шлях і що суспільство виживе, якщо дозволить людям обирати власну релігію. Він вважав, що зв'язок між релігійною ревністю і цивільною владою повинен припинитися – що історія повинна закрити главу про союз церкви і держави» [12, с. 222; 13]. Отже, симбіоз держави і релігії створює величезну кількість проблем для людства, оскільки у публічній площині будь-яка релігія стає інструментом реалізації владних амбіцій. Публічно-правові відносини – це сфера владного примусу, імперативу, а відтак, коли у них потрапляє релігія, то питання духовності спотворюється, переходить до служби у світській владі. Тому не лише церква має бути відділена від держави, але й держава має відмовитись від влади над релігією. Локк відстоює позицію, що релігія має перейти від сфери імперативності, державного примусу і публічно-правових відносин до диспозитивності, вільного вибору і приватних відносин. Впровадження свободи вибору релігії дає змогу погасити пожежу релігійних воєн і релігійного деспотизму. Державне та церковне начало не мають перетинатися. Лише за таких умов можливо реалізувати ліберально-правові цінності принципу свободи. Сучасні стандарти у сфері свободи совісті є найкращим підтвердженням правоти Локка.

Важливий крок для засвоєння принципу свободи релігії зробив Т. Гоббс у вченні про природну релігію: «Гоббс доводив, що “природна” релігія – невід’ємна риса людської психології; це визнання існування першопричини і відчуття благоговіння та подиву перед могутністю цієї першопричини, яка створила Всесвіт... Ця природна релігія не веде прямо до конвенційного теїзму – ми нічого не знаємо про природу першопричини; але умови вираження почуття благоговіння і подиву в різних суспільствах дали поштовх до розвитку теологічної мови, хоча ця мова є емоційною в своїй основі і не містить справжніх цінностей. Суверен є таким чином ключовою фігурою у вирішенні того, як це благоговіння треба виражати; тому будь-яка релігія є в принципі “цивільною” релігією» [14, с. 26]. Отже, якщо першопричиною будь-якої релігії є одна – подив перед Всесвітом, – то і кожна релігія є природною і має право на існування. У Новий час справжнім трендом було звернення до природи як людини, так і зовнішньої. Природне право дало можливість звернутись до невід’ємної природи людини і заснувати засадничі правові цінності: рівності, свободи, суспільного договору. Виявляється, що і надприродні явища можуть мати природне походження і не можуть бути над цінністю людини, в тому числі і релігія. Отже, вчення про природну релігію дає можливість легітимізувати будь-яку релігію, а відтак з’являється дискурс про релігійний вибір.

Висновки. Релігійні віровчення у давні часи вирізнялися суттєвою терпимістю. Сприйняття релігії як чогось властивого конкретному народу, державі у

ті часи було цілком нормальним. Божество мало стосунок до конкретної спільноти, а відтак були всі підстави для свободи релігії у частині терпимості до вірувань інших народів. Якщо у давні часи для існування імперії потрібно забезпечити релігійний плюралізм, то у часи середньовіччя саме релігійний монізм став важливим інструментом для укріплення влади. Августин виступає проти свободи релігії, оскільки релігія стає нетерпимою до іновірства, демократії. Право та справедливість може існувати в належний спосіб лише у межах церкви. Право і християнство стають тотожними, поза його віровченням неможлива справедливість, а отже, і право, і держава. М. Лютер впроваджує та відстоює принцип свободи християнського світогляду, деінституціалізації християнського життя. Т. Мюнцер демонструє зв'язок існуючого християнського устрою суспільства із соціальною нерівністю. Відтак з'являється важлива тенденція демократизація суспільного ладу, реалізації принципу рівності, що позитивно впливає на розвиток свободи віросповідання. Дж. Локк відстоює позицію, згідно з якою релігія має перейти від сфери імперативності, державного примусу і публічно-правових відносин до диспозитивності, вільного вибору і приватних відносин.

Список використаних джерел

1. Пайда Ю. Ю. Еволюція підходів до регулювання права на свободу світогляду та віросповідання у юридичній науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 33–40.
2. The apology of Tertullian for the christians. Edited, with Introduction and Notes / T. H. Bindley, M. A., Merton College, Oxford. 1890. 180 p.
3. Новіков В. В. Історичні етапи еволюції свободи совісті. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 269–274.
4. Бабій М. Віротерпимість, свобода совісті та свобода релігії й віросповідань в період становлення й утвердження християнства. *Релігійна свобода*. 2020. № 24. С. 10–19.
5. Marsilius of Padua The defender of peace / Austin P. Evans (ed.). Columbia University Press New York, 1951. 339 p.
6. Valla L. Of the True and the False Good. The Renaissance in Europe: An Anthology / ed. P. Elmer et. al. (Yale UP, 2000). P. 72–87.
7. Полешко А. В. Право на релігійну свободу: динаміка змісту поняття. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 82, ч. 1. С. 235–241.
8. Колиба М. М. Свобода віросповідання: філософсько-правовий вимір: дис. ... д-ра філос. у сфері права. Львів. 2020. 248 с.
9. Колиба М. М. Свобода віросповідання як правова категорія у філософії мислителів епохи Відродження та Реформації. *Митна справа*. 2014. № 2(2.2). С. 41–46.
10. Олійник У. М. Специфіка формування парадигми права на свободу думки, совісті та релігії у філософії права доби Відродження та Реформації. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2018. № 1. С. 224–227.
11. Мор Т. Утопія / пер. з лат. Й. Кобова. Київ: Дніпро, 1988. 209 с.
12. Davis D. H. The Evolution of Religious Freedom as a Universal Human Right: Examining the Role of the 1981 United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief. *BYU Law Review*. 2002. Vol. 217. P 217–236.
13. Locke J. A Letter Concerning Toleration, in a letter concerning toleration in focus. John Horton & Susan Mendus eds., 1991. 206 p.
14. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.

Oleksandr Zinkin. Peculiarities of Formation and Development of the Right to Freedom of Religion in Legal Doctrines of the Middle Ages and Modern Times

The article examines the peculiarities of the development of the right to freedom of religion from Middle Ages to modern times in various legal doctrines. The author shows that religious beliefs in ancient times were characterised by considerable tolerance. The perception of religion as something inherent in a particular nation or state was quite normal at that time. The deity was related to a particular community, and therefore there was every reason for freedom of religion in terms of tolerance of the beliefs of other nations. The author states that while in ancient times religious pluralism was necessary for the existence of an empire, in the Middle Ages, religious monism became an important tool for strengthening power. Augustine opposes freedom of religion because religion becomes intolerant of other faiths and democracy. Law and justice can exist properly only within the church.

The article highlights the position that the beginnings of the theory of popular sovereignty in Marsilius of Padua establish the theory of secular popular power, which does not require the participation of the Church for its implementation. The author concludes that L. Valla, as a representative of the school of humanism, revives the possibility of polemics between different world-views, even beyond Christianity.

It is established that law and Christianity become identical, justice is impossible outside its doctrine, and therefore, law and the state. M. Luther introduces and defends the principle of freedom of Christian worldview and deinstitutionalisation of Christian life. T. Münzer demonstrates the connection between the existing Christian structure of society and social inequality. As a result, there is an important tendency to democratise the social order, to implement the principle of equality, which has a positive impact on the development of religious freedom. It is found that J. Locke advocates the position that religion should move from the sphere of imperative, state coercion and public law relations to dispositivity, free choice and private relations.

Keywords: *human rights, freedom, principles of law, right to freedom of religion, freedom of conscience, freedom of worldview, Middle Ages, Modern times, legal doctrine, legal doctrine.*

УДК 321.01:351+342.3

DOI 10.31558/2786-5835.2025.1.3

Кузнецов Віталій Володимирович,

доктор юридичних наук, професор,

головний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України

<https://orcid.org/0000-0003-1727-4019>

**ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ОБОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ
ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

У статті розглянуто окремі аспекти реалізації оборонної функції держави та сформульовано її значення для забезпечення національної безпеки. Автором обґрунтовано, що російська агресія проти України впливає на формування нової парадигми національної безпеки. Встановлено, що зміна парадигми національної безпеки на концептуальному рівні потребує врахування не тільки факту російської агресії, але й світоглядної трансформації самого поняття з урахуванням досвіду провідних зарубіжних країн. У дослідженні зроблено висновок, що національну безпеку треба розглядати як правову категорію, що характеризує певний рівень захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.